

sen for hæren syntes at kunne redde situationen. Bethmann ønskede en stærk mand bag sig for overfor befolkningen at kunne retfærdiggøre en status quo fred, annektonisterne ønskede den samme stærke mand for at kunne vinde den endelige sejr. Begge tog fejl.

Janssen har meget godt at sige om Falkenhayns »Strategie der Diagonale«, en strategi hvis udgangspunkt var en flerfronts- og koalitionskrig med begrænsede ressourcer til rådighed, en strategi hvis formål først og fremmest var »Durchhalten«. Men havde den logiske konsekvens af denne strategi ikke netop været en fred så hurtigt som muligt? Alligevel var det Falkenhayn, der to gange krydsede Bethmanns fredsplaner ved sit krav om besiddelse af Belgien til den totale sejr.

Men har man lyst til at stifte bekendtskab med Tysklands fortvivlede militære situation under Første Verdenskrig, og med rigets ledende mænd, der begge så hvor det bar hen, men hverken turde tage ansvaret for at fortælle folket sandheden, eller turde unddrage sig ansvaret ved at gå af, så kan man roligt lade sig lede af Janssen.

INGA FLOTO

GERHARD RITTER: Staatskunst und Kriegshandwerk. IV. Die Herrschaft des deutschen Militarismus und die Katastrophe von 1918. München, R. Oldenbourg Verlag, 1968. 586 s. 48 DM.

Ovenstående 4. bd. har ikke Gerhard Ritter som udgiver. Han døde, knap 80 år gammel, den 1. juli 1967. Men der forelå da fra hans hånd et færdigt manuskript, som omhandlede tidsrummet fra Bethmann Hollwegs fald (juli 1917) til revolutionen og våbenstilstanden i november 1918. Dette manuskript har Ritters datter, dr. Renate Volz, understøttet af flere af Ritters gamle elever, nu fået trykt. At Ritters oprindelige plan: at føre behandlingen af sit tema helt frem til 1945 næppe vilde blive udført – i hvert fald ikke i den hidtidige bredde – tillod jeg mig at antyde i omtalen af bd. III (H. T. 12. r. II, s. 271).

Den karakteristik, jeg der gav af bd. III, kan, mener jeg, også gælde dette sidste »afsluttende« bd. Det bærer ingen spor af alderdomssvækkelse, hverken i forskning eller fremstilling. Hændelserne skildres med overlegen, mesterlig fortællekunst. At Ritter selv som moden mand har oplevet denne tid – og enkelte steder kalder sig sine erindringer tilbage – gør, at denne epoke føres læseren tæt ind på livet.

Tilgængeligheden af det pågældende tysk-østrigske officielle kildestof har givet stødet til adskillige meget omfattende værker med emne fra 1. verdenskrig. Blandt disse må selvsagt først og fremmest nævnes *Fr. Fischers* i flere oplag udkomne *Griff nach der Weltmacht* (1961), der vakte stærkt røre i tyske historikerkredse. Ritter henviser flere steder til – og bygger på – Fischers på omfattende arkivstudier grundede fremstilling. Andre steder – d. v. s. i anmærkningerne – polemiserer han dog ret skarpt mod Fischers opfattelser, hvad han for øvrigt forlængst andetsteds gentagne gange har gjort. Hvem der har ansvar – eller ære – for polemikkens noget lidenskabelige form, lader jeg stå hen (sml. om »tonen« *Fr. Fischer* og *W. Bussmann* i *Historische Zeitschrift*. Bd. 204 (1967), s. 527f.).

En anden, meget grundig undersøgelse, som Ritter har kunnet benytte i manuskript, er *Winfried Baumgarts* i 1966 trykte bog *Die deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des 1. Weltkriegs* (München 1966). G. R. roser den meget (s. 532 f.) og bemærker, at takket være den kan han begrænse sin egen fremstilling af nævnte stof stærkt. Endelig vil jeg nævne *Wolfgang Steglichs*, af G. R. tit citerede store bd. 1 *Die Friedenspolitik der Mittelmächte 1917/18* (1964, 593 s.). 1. bd. går til begyndelsen af året 1918. Titlen forekommer ikke helt adækvat.

Skønt G. R. således har haft disse – og mange andre trykte kilder – at gå til, må det pointeres, at selv har han foretaget omfattende arkivalske undersøgelser – stundom måske ledet af ønsket om at korrigere Fischer, hvilket dog en enkelt gang glap, da han ikke kunde finde de af denne citerede »Geheimdokumente« (s. 539, anm. 50).

Undertitlen på dette sidste bd. fastslår det velkendte forhold, at efter Bethmann Hollwegs fald var det de militære ledere (Ludendorff-Hindenburg), kårne som folkeheroer på baggrund af deres sejre, bårne oppe af altydske og nationalistiske kredse, der i væsentlig grad beherskede tysk udenrigspolitik og dens krigsmål. G. R. opponerer (s. 534, anm. 17) imod, at Fischer altid identificerer disse med annekstionsplaner, men tager man dette begreb i lidt mere udvidet betydning, kan Fischers betegnelse næppe kaldes særlig ukorrekt. Om en tilbagevenden til status quo ante var der på intet tidspunkt tale i ledende tyske kredse, langt mindre om en større eller mindre imødekommenhed over for Frankrigs krigsmål: tilbageerobringen af Elsass-Lothringen. G. R. citerer (s. 87) – man har indtryk af, at det sker med tavs tilslutning – statssekretær R. Kühlmanns »berühmt gewordene Rede über Elsass-Lothringen« i rigsdagen den 9. okt. 1917: »Solange eine deutsche Faust eine Flinte halten kann, kann die Unversehrtheit des Reichsgebiets, wie wir es als glorreiches Erbe von unseren Vätern überkommen haben, nicht Gegenstand von irgendwelchen Verhandlungen oder Zugeständnissen sein. Elsass-Lothringen ist Deutschlands Schild, das Symbol der deutschen Einheit«. Til mit indtryk af, at dette er G. R.s egen opfattelse, svarer i hvert fald, at han (s. 453) omtaler polakkers, danskeres og elsasseres krav (okt. 1918) om selvbestemmelsesret som »separatisme«.

Den politiske ledelse, der skulde holde de militæres brutale og umådeholdne fordringer stangen, bestod af rigskansler og statssekretær (udenrigsminister), under påvirkning af et rigsdagsflertal, der omkring midten af juli havde vedtaget en resolution om »forståelsesfred«. Den vilde dr. Michaelis, der blev Bethmann Hollwegs efterfølger, ganske vist kun acceptere »wie ich sie verstehe«. Hverken Michaelis eller grev Hertling, der allerede sidst i oktober afløste Michaelis, og som sad til begyndelsen af oktober næste år, kan henregnes til de betydelige statsmænd. Hertling (f. 1843) udtalte selv engang (s. 527) til statssekretæren Kühlmann: Er det ikke sindssvagt at ville i en tid, der strutter af de vanskeligste problemer, belemre en gammel, udslidt filosofiprofessor med kanslerembedet?

R. v. Kühlmann (f. 1873), der først i august blev udenrigsminister, men knap et år senere styrtedes af Ludendorff (s. 383), var hverken gammel eller udslidt. Før 1914 havde han været legationsråd i London, havde med held arbejdet på en tysk-engelsk forståelse og troede nu, at det vilde lykkes ham ved separate underhåndsforhandlinger med engelske diplomater at bane vej for freden. Som

bd. III stort set kunde tage sig ud som en »Ehrenrettung« for Bethmann Hollweg, kunde man have tænkt sig, at dette bd. vilde være det for Kühlmann. Det er ikke tilfældet. G. R. skriver (s. 110): »Eine Kämpfernatur war er nicht, sondern ein Opportunist von grösster Wendigkeit«, og han konstaterer straks (s. 44), at Kühlmann bedømte mulighederne for en tysk-engelsk forståelse fuldkommen falsk.

Lidet flatterende for Kühlmann er G. R.s skildring (s. 62 ff.) af hans forhandlinger med rigsdagens 7-mands udvalg om svaret på pavens fredsaktion august-sept. 1917. Paven havde ønsket i hvert fald en erklæring om betingelsesløs genoprettelse af Belgiens suverænitet. En sådan vilde Kühlmann ikke give og fik som »rutineret fagdiplomat« rigsdagsudvalget til at billige et uforpligtende svar. Kühlmanns rolle her havde allerede Fr. Meinecke skildret i en afhandling i »Sitzungs-Berichte der Akademie der Wissenschaften« (1928). M. var under krigen trådt i nærmere forbindelse med Kühlmann og har i sine erindringer (Erlebtes 1862-1919) interessante betragtninger over Kühlmanns politik og motiverne til hans modstand mod omtalte erklæring. Langt udførligere behandles den pavelige fredsaktion selvsagt hos Steglich.

Dette gælder også de fredsfølere, hvori København var indblandet. Scavenius' navn træffes hos G. R. een gang i teksten, H. N. Andersens kun i en anm. (s. 521, anm. 1). Andersen, der efter tysk ønske rejste til Berlin i november, fik af sine samtaler med Kühlmann det indtryk, at denne havde »moralisk mod nok til at træde i skranken for hans [sin] overbevisning«. (Danmark under Verdenskrigen. Udarbejdet på grundlag af H. N. Andersen's optegnelser m. m. Af Frantz Dahl m. fl. 1926. S. 202 ff.).

I de knap halvandet år, som bd. IV omhandler, var det øst- og sydfronten, der var i stærk bevægelse. Her kunde de mest vidtsvævende planer om oprettelse af nye stater, afhængige af Tyskland, om grænse- og folkeflytninger udfolde sig på baggrund af tyske sejre og Ruslands sammenbrud ved revolutionen og bolshevismen. Her bestemte de militære ledere. Som general Groener skrev til sin hustru (s. 341): Vi gør, hvad vi anser for godt og nyttigt, spørger ikke efter, hvad Wilhelmstrasse eller Erzberger og fæller tænker derom.

I sidste instans, skriver G. R. (s. 149) ved omtalen af Brest-Litowsk, var det ikke rigsdagen, ikke kejseren og kansleren, men Ludendorff, som traf den afgørende politiske bestemmelse. Sin karakteristik af denne sammenfatter han (s. 156) i følgende skarpe vendinger: For ham eksisterede næppe andre politiske begreber end »Führen«, »Gehorchen« og »Erziehen«. Som den store organisator han var, fornam han »keine Grenze des Organisierbaren und keine Eigenständigkeit des geistigen Lebens«. I krigen var alene een slags folkestemning legitim: »Kampffreudigkeit und Siegeszuversicht: das hatten die Politiker zu organisieren, Gegenteiliges zu unterdrücken«.

Som nævnt er G. R.s fremstillingsform farverig og livfuld. Et enkelt stilistisk vildskud er sluppet ind i hans karakteristik (s. 414) af en tale af Clemenceau, der siges at være »in seiner Masslosigkeit bis dahin ohne Beispiel in der Geschichte Europas«. Hvorvidt læseren kan tilslutte sig hans mange, ofte fængslende betragtninger og bedømmelser af hændelsesforløbet, vil afhænge af læserens nationalitet og hans indstilling til værdien af, hvad G. R. kalder »Eigenständigkeit des geistigen Lebens«. Når G. R. (s. 275) udtaler, at »man« må

føle det som »tieftragisch«, at den østrigsk-ungarske udenrigsminister Czernin ved sin troskab over for forbundet med Tyskland fremskyndede det habsburgske monarkis opløsning, kan man spørge, hvem »man« er. At det for Czernin var tragisk, er givet.

Tysklands medvirken til den russiske revolution og til bolschevisternes herredømme kan man, skriver G. R. (s. 319), finde paradoksal, ja machiavellistisk. Han forsvarer den på samme vis, som Churchill i 2. verdenskrig forsvarede sit kompagniskab med Stalin: Tyskland havde »in seinem schweren Lebenskampf keine Wahl«. Som skandinav slutter man sig til hans vurdering (s. 335) af, at set fra den vestlige, antikommunistiske verdens synspunkt var tysk hjælp ved Finlands befrielse »ein echtes geschichtliches Verdienst«. Tragisk er – for en nordbo – at ikke også navnlig Estland reddede sin statslige selvstændighed gennem 2. verdenskrigs malstrøm.

HOLGER HJELHOLT

ANDREAS DORPALEN: *Hindenburg and the Weimar Republic*. Princeton New Jersey, Princeton University Press, 1964. xiv + 506 s. \$ 12.

WALTHER HUBATSCH: *Hindenburg und der Staat*. Aus den Papieren des Generalfeldmarschalls und Reichspräsidenten 1878–1934. Göttingen, Muster-schmidt Verlag, 1966. xiv + 397 s. Ill. 39,80 DM.

Næppe nogen anden periode er genstand for så mange omvurderinger og nyfortolkninger som mellemkrigstiden. Årsagerne hertil er selvsagt flere; der skal her blot peges på en enkelt: den eventyrlige strøm af kildemateriale historikerne står overfor. Ustandseligt kommer der nye ting frem, og det er derfor ikke ualmindeligt, at afhandlinger om mellemkrigstidens ansvarlige personer, politikere og andre, og den af dem førte politik, er forældede allerede ved udgivelsen. Siden midten af 1950'erne er litteraturen om Weimarrepublikken blevet beriget med mange fine videnskabelige arbejder; til den del af litteraturen, der er koncentreret om enkeltpersoner, slutter sig nu to nye arbejder om Hindenburg: A. Dorpalens bog om Hindenburg og Weimarrepublikken og W. Hubatschs bog om Hindenburg og staten.

De to historikers intentioner har været vidt forskellige: A. D.s arbejde er en traditionelt opbygget, kronologisk fremadskridende monografi med et omfattende noteapparat og en god bibliografi (s. 485–495). W. H.s bog er en offentliggørelse af et uddrag af Hindenburgs efterladte papirer (115 stk.) forsynet med en 148 s. lang indledning over temaet Hindenburg og »staten«.

A. D. har benyttet et stort kildemateriale, trykt såvel som utrykt (Büro des Reichspräsidenten, Reichskanzlei, Deutsche Volkspartei, Stresemann-Nachlass); også flere interviews indgår i materialet (f.ex. med Dr. Heinrich Doehle, Dr. Hermann Pünder). A. D. nåede imidlertid ikke at få Hindenburgs egne efterladte papirer med. Dette er naturligvis beklageligt, men kun i mindre grad, da det ikke ser ud til, at det ville kunne ændre fremstillingen på afgørende punkter. A. D.s opfattelse af Hindenburg adskiller sig noget om end ikke meget fra Wheeler-Bennetts. A. D. understreger, at Hindenburg ikke ønskede republikkens forlis; det han ønskede var at leve stille og roligt, og det kunne en stabil